

Poolitusprobleeme

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi teadur

Praegusajal koostatakse suur hulk tekste arvutis ja põhimõtteliselt on võimalik poolitamist vältida. Siiski mõnel juhul, näiteks kui tegu on väga lühikeste ridadega (veergudes) või ridadega, kus sõnavahed automaatse äärestuse puhul väga pikaks venivad, võib poolitusteadmisi vaja minna.

Poolitusreeglid leiab huviline Mati Ereli, Tiiu Ereli ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamatust” (teine, täiendatud trükk 2000) ja Tiiu Ereli „Eesti ortograafiast” (neljas, täiendatud trükk 2005). Siinse kirjutise tarvis olen läbi vaadanud eesti keele instituudi keelenõuandele aastate jooksul esitatud poolitusküsimused ja püüan nende põhjal välja tuua levinumad kahtluskohad.

- **Tean, et sõna *nõue* saab silbitada, kas ka poolitada?**

Poolitamine erineb silbitamisest vaid selle poolest, et ühest tähest koosnevat silpi (ehk lühikest vokaalsilpi) ei või jätta üksi rea lõppu ega viia üksi järgmise rea algusse. Sõnad, nagu *nõue*, *püüu*, *põua*, *Riia* küll silbituvad, kuid ei poolitu. Pikemaid sõnu saab poolitada mõnest muust kohast: *pree-mia* (mitte *preemi-a*), *skumb-ria*, *bio-loo-gia*, *zoo-loo-gia*, *Pär-sia*, *auu-lis*, *oaa-sis*.

- **Kas sõna *lauale* poolitada *laua-le* või *lau-ale*?**

Ühetähelise sõnasisese vokaalsilbi võib poolitamisel 1) jätta eelmise rea lõppu eelmise silbi juurde: *laua-le*, *põua-ne*, *õue-le*, *sii-ni*, *avau-se*, *pen-sio-ni*, *Kii-deo-ni*, või 2) viia järgmise rea algusse järgmise silbi juurde: *lau-ale*, *põu-ane*, *õu-ele*, *sii-ani*, *ava-use*, *pen-si-oni*, *Kii-de-oni*. Kaht võimalust pakub Tiiu Ereli alates „Eesti ortograafia” teisest, täiendatud trükist (1997), varasemad allikad, näiteks Johannes Valgma ja Nikolai Remmeli „Eesti keele grammatika” (1970), on soovitanud pikale vokaalile või diftongile järgnev ühetäheline silp jätta eelmise silbi juurde.

- Kas selliseid sõnu nagu *ööbik* ja *õues* ei saagi poolitada? Koolis on õpetatud poolitama nõnda, et silpi alustab kaashäälik, mitte täishäälik.

Seda laadi poolitusküsimusi on keelenõuandele esitatud kõige rohkem. Ühest täishäälikust koosneva silbi eest või järelt ei saa sõna poolitada (nt *ema*, *kaua*). Kõigil muudel juhtudel, kui silp algab täishääliku(te)ga või koosnebki ainult täishäälikutest, on poolitamine võimalik: *öö-bik*, *uu-dis*, *ee-pos*, *oo-ta-ma*, *ää-res*, *ai-nult*, *ae-ga-de*, *ea-kas*, *õu-es*, *õi-ed*, *uu-en-da-ma*, *lau-ast*, *süü-ak-se*, *nõu-et*, *püü-ud*, *mai-alt*, *hoi-us-te*, *akt-si-aid*, *po-sit-si-oo-ni*, *pe-ri-oo-di-ga*, *in-di-vi-du-aal-ne*, *ide-aal-selt*, *kli-en-did*, *va-ri-ant*, *oo-ke-an*, *alu-mii-ni-um*.

- Vanasti õpetati, et poolitades ei või uuel realt täishäälikuga alustada, kas nüüd võib, nt kas *steri-ilne* on õige?

Ei, sest seal pole silbivahe. Õige poolitus on *ste-riil-ne*. Samuti mitte *riso-omidesse*, vaid *risoo-midesse* (või *ri-soomidesse*, *risoomi-desse*, *risoomides-se*).

- Kas sõna *palub* poolitatakse *pal-ub*?

Ei, õige poolitus on *pa-lub*, sest üksik kaashäälik sõna sees täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi. Samuti poolituvad *ka-su-ta-ja*, *või-ma-lus*, *lüü-si-des*.

- Kas õige on poolitada *tan-dril* või *tand-ril*?

Täishäälikute vahel paiknev üksik kaashäälik kuulub küll järgmisse silpi, kuid kahe, samuti kolme või enama kaashääliku järjend jaguneb kahe silbi vahel, st järgmisse silpi kuulub üksnes viimane kaashäälik: *maj-ja*, *mõt-tes*, *prob-leem*, *prot-sess*, *pa-rag-rahv*, *po-si-tiiv-selt*, *ven-ti-lat-si-oon*, *neut-raal-ne*, *tand-ril*, *ing-li-se*, *esp-res-so*, *in-fekt-si-oon*, *in-terv-juu*, *ka-tast-roof*, *dist-sip-liin*, *disk-reet-sus*, *dekst-riin*, *de-monst-rat-si-oon*.

- Kas liitsõnu võib poolitada üksnes liitumiskohast?

Liitsõnade poolitamisel on esmane poolituskoht tõesti liitsõna liitumiskoht: *üles-anne*, *ea-kaaslane*, *all-järgnevad*, *õuna-puu*, *üld-koosolek*. Ent poolitada saab ka mujalt: *ülesan-ne*, *eakaas-lane* või *eakaaslane*, *alljärg-nevad* või *alljärgne-vad*, *õu-napuu*.

• **Kuidas poolituvad sõnad *vaikelu* ja *arutelu*?**

elu-lõpulised sõnad on keeletarvitajale rasked poolitada. Seda ilmselt sellepärast, et poolitamiseks on vaja teada, kas sõna on liht- või liitsõna. Nii mõnigi kord on keelenõuküsijad pidanud liitsõna lihtsõnaks ja vastupidi.

Osa *elu*-lõpulisel nimisõnu on liitsõnad, mida tuleb poolitada liitumiskohast (*abi-elu*, *era-elu*). *Vaikelu* on liitsõna (*vaikne* + *elu*) ja poolitub *vaik-elu*.

Teine osa *elu*-lõpulisel sõnu on *ele*-tegu sõnadest saadud *u*-liitelised tuletised: *loetelema* > *loetelu*; *usutelema* > *usutelu*; *arutelema* > *arutelu*. Need poolituvad nagu liitsõnad: *loe-te-lu*, *usu-te-lu*, *aru-te-lu*.

• **Miks näeb kirjasõnas selliseid poolitusi nagu *müügip-laan* ja *kaa-somand*, kui on teada, et liitsõnu poolitatakse liitumiskohalt?**

Väär poolitus tuleneb arvutitekstidest, kus poolitusprogramm pole suutnud liitsõna ära tunda ning on rakendanud kaashäälikujärjendi poolitamise reeglit (*müügip-laan* nagu *sõb-ra-lik*). Ebakorrektselt arvutipoolitusest on tingitud ka need vead, kus kaashäälik liitsõnapiiril täishäälikute vahel on viidud järgmisse silpi (*kaa-somand*). Üksik kaashäälik või kaashäälikujärjend liitsõna piiril jääb sinna liitsõnaossa, kuhu ta kuulub: *müügi-plaan*, *kaas-omand*.

• **Kas võib poolitada *arvamusa-valdusi*?**

Kuigi sõnasisest lühikest (ühetähelist) vokaalsilpi saab jätta eelmise või järgmise silbi juurde, tuleb liitsõnu, kus liitumiskohta jääb lühike vokaalsilp, poolitada kas 1) liitsõna piirilt: *arvamus-avaldusi*, *tööiseloorm* või *tööise-loorm* (mitte *tööi-seloorm*), või 2) lühikesest vokaalsilbist kaugemal (kui võimalik): *arva-musavaldusi*, *arvamusaval-dusi*, *ar-vamusavaldusi* või *arvamusavaldu-si*.

• **Kuidas poolitada võõrsõnu, nagu näiteks *demokraatia* või *programm*?**

Võõrsõnade poolitamisel tuleb teada, kas tegu on liht- või liitsõnaga. Lihtvõõrsõnu poolitatakse nagu lihtomasõnu (vt näiteid eespool), liitvõõrsõnu (sh eesliitelisi), mille hulka kuulub ka *demokraatia*, saab poolitada kas nagu liitsõnu: *de-mo-kraa-tia* (vrd kreeka *demos* 'rahvas' + *kratos* 'võim'), või nagu liitsõnu: *de-mok-raa-tia*. Veel kaheti

poolitamise näiteid: *geo-graa-fia* või *geog-raa-fia*, *spekt-ro-skoo-pi-ast* või *spekt-ros-koo-pi-ast*, *dia-gnos-ti-ka* või *diag-nos-ti-ka*, *aris-to-kraa-ti-al* või *aris-tok-raa-ti-al*, *sub-straat* või *subst-raat*, *eks-klu-siiv-se* või *eksk-lu-siiv-se*. Tegelikult on sõna kuuluvust küll tihtipeale raske määrata, mistõttu tuleks kahtluse korral eelistada poolitamist lihtsõnana.

Kui võõrsõna järelosa on eesti keeles iseseisva sõnana tarvitusel, on soovitatav liigendada lihtsõnana: *sub-troo-pi-li-ne* (mitte *subt-roo-pi-li-ne*), *des-in-fekt-si-oon*.

gramm-lõpuga *kilogramm*, *milligramm*, *sentigramm*, *detsigramm* poolituvad nagu lihtsõnad (*ki-lo-gramm* jts), samuti *autogramm* (*au-to-gramm*), *diagramm*, *kardiogramm*, *monogramm*, *piktogramm*, *telegramm* jt, kuigi nende järelosa ei ole iseseisev sõna nagu massiühikut tähistav *gramm*, vaid kinnistüvi *-gramm*, mis märgib kirjutatut, jäädvustatut. Vaid *programm* poolitub tavapäraselt lihtsõnana *prog-ramm*, tema aluseks oleva kreeka *programma* päritolukäik on tõenäoliselt *programma* < *prographein* < *pro* + *graphein* („Merriam-Webster’s Collegiate Dictionary”, 1999).

- **Kuidas poolitada võõrnimesid?**

Võõrkeelseid pärisnimesid saab poolitada üldreeglite järgi, aga ka nagu lähtekeeles. Soovitatav on arvesse võtta nimede hääldamist ja mitte lahutada tähejärjendit, mis hääldub ühe häälikuna, nt *ch*, *sch*, *th*: *Man-ches-ter*, *Fi-sche-ri-ga*, *Ar-thur*, *Sou-thern*, *Lu-the-ril*. Liitvõõrnimesid võib poolitada kas nagu lihtsõnu või nagu lihtsõnu: *Hanschmidt* või *Hansch-midt*.

- **Kuidas toimida sidekriipsuga sõnade poolitamisel: kas sidekriipsu peab järgmise rea alguses kordama?**

Sidekriipsuga sõnade poolitamisel tuleb sidekriipsu uue rea algul näidata sõnaraamatuis jm teatmeteostes, mujal pole vaja:

<i>tups-</i>	<i>Suure-</i>
<i>-rohtliilia</i>	<i>-Jaani</i>

Kui poolitamisel jääb silp kahe sidekriipsu (sõna- või ühendisisese sidekriipsu ja poolituskriipsu) vahele, võiks eelistada poolitust mujalt (nt sõnasisesest sidekriipsust kohalt):

<i>samm-</i>		<i>samm-sam-</i>	<i>eesti-</i>		<i>eesti-soo-</i>
<i>-sammult</i>	<i>vrđ</i>	<i>mult</i>	<i>-soome</i>	<i>vrđ</i>	<i>-me</i>

Seesugune poolitus häirib vähem, kui sidekriipsude vahele jääb mitu silpi või terve sõna:

<i>Tallinn-Amster-</i>	<i>liha-villa-</i>
<i>dam</i>	<i>lammas</i>